

М.В.Бастун

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В ОСВІТІ ТА ЙОГО ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація

Статтю присвячено огляду різних тлумачень культурологічного підходу, котрі існують у сучасній психолого-педагогічній літературі, а також аналізу поняття культури у контексті згаданого підходу і визначенню місця культурологічного підходу серед інших підходів, які склалися у сучасній освітній практиці. Відзначається відповідність засад культурологічного підходу первісному визначенню поняття культури. Вказується на тісний зв'язок, що існує між культурологічним підходом, з одного боку, та іншими підходами, такими як особистісний підхід, гуманістична орієнтація, концепція діалогу культур.

Ключові слова: культура, культурологічний підхід, культуровідповідне середовище, діалог культур.

Аннотация

Статья посвящена обзору разных толкований культурологического подхода, существующих в современной психолого-педагогической литературе, а также анализу понятия культуры в контексте упомянутого подхода, и определению места культурологического подхода в современной образовательной практике. Отмечается соответствие принципов культурологического подхода изначальному определению понятия культуры. Подчеркивается тесная связь, существующая между культурологическим подходом, с одной стороны, и другими подходами, такими как личностный подход, гуманистическая ориентация, концепция диалога культур.

Ключевые слова: культура, культурологический подход, культуросообразная среда, диалог культур.

Abstract

The article is devoted to review of different concepts of the cultural approach in the modern pedagogical and psychological literature, as well as to analysis of the culture concept in the context of the mentioned approach and determining the place of cultural approach among other existing approaches. Accordance of the cultural approach principles and initial concept of culture is pointed. A close link between the cultural approach and other approaches like personal approach, humanistic orientation, conception of the cultures dialog is mentioned.

Key words: culture, cultural approach, culture respective environment, cultures dialog

Актуальність проблеми

Будь-які зміни, що відбуваються у суспільстві, ставлять перед системою освіти нові завдання, котрі визначають необхідність пошуку нових підходів, котрі б дозволили цій системі давати ефективні відповіді на виклики сьогодення. У науковій літературі неодноразово висловлювалася думка, що одним з таких викликів є внутрішня відчуженість людини від знань, які вона набуває, і роботи, яку вона виконує, а відтак втрата смислової цілісності буття людини. Проблему, з якою стикається нинішня освіта, можна узагальнено назвати «гуманітарною кризою».

Більшість сучасних дослідників, визначаючи головні цілі, котрі стоять перед сучасною системою освіти, в цілому погоджуються відносно того, що такою метою передусім має бути її гуманізація, гуманітаризація і сприяння всебічному розвитку вільної, творчої особистості учня. Відповідно різними авторами пропонується ряд науково-методологічних підходів до розв'язання цього завдання. Серед інших можна назвати особистісний підхід, культурологічний підхід, гуманістичну орієнтацію. Для того щоб зрозуміти специфіку кожного з цих підходів і їхнє співвідношення між собою, доцільно зупинитись на поняттях культури та особистості у їхній взаємній співвіднесеності.

Стан дослідженості проблеми

Проблемою культурологічного підходу в освіті в різних її аспектах займалися ряд дослідників. Сучасні дослідження в цій галузі є розвитком ідей культурно-історичної психології (Л.С.Виготський, О.Р.Лурія, О.М.Леонт'єв та ін.), концепції діалогу культур (М.М.Бахтін, В.С.Біблер, І.Є.Берлянд, В.Ф.Литовський та ін.); раціогуманістичних засад у психології (Г.О.Балл та ін.). Серед досліджень, котрі стосуються власне культурологічного підходу в освіті, передусім слід назвати праці В.В.Гури, А.В.Погодіної, І.Ж.Балхарової, Є.Ю.Фортунатової, І.В.Колмолгорової та ін. Цими дослідниками розроблено головні концептуальні положення культурологічного підходу, принципи розбудови освітнього процесу в контексті цього підходу в умовах навчання за різними профілями. Проте, як показує аналіз наукової літератури з цього питання, ряд психологічних аспектів застосування культурологічного підходу потребують більш детального вивчення.

Виклад основного змісту статті

Поняття культури, як відомо, має не одну сотню визначень. На перший погляд це утруднює роботу з ним і навіть викликає бажання уникнути його використання. Проте, на нашу думку, таке різноманіття розумінь цього поняття передусім пояснюється його широким використанням у різних галузях знання і різних наукових парадигмах. Якщо зосередитись на тих визначеннях культури, котрі вживаються у психології, педагогіці та суміжних галузях науки й практики, то можна відзначити поєднаність понять «культура» та «особистість».

Прийнято вважати, що першим слово «культура» у застосуванні до людського індивіда вжив М.Т.Цицерон у I ст. до н.е. у своєму творі «Тускуланські бесіди». До нього це слово вживалось у значенні «обробка», з ним вживалось у родовому відмінку слово, яке позначало що саме обробляється (наприклад, *agri cultura* – обробка поля і т.д.). Слід відзначити, що й сам Цицерон вжив це слово у складі генетивної конструкції *cultura*

animi – «обробка душі». Причому він поставив знак рівняння між обробкою душі і філософією: *Cultura autem animi philosophia est* [10] – «обробка душі – це й є філософія», прямо при цьому наводячи порівняння з обробкою поля: «Як родюче поле без обробки не дасть врожаю, так само й душа» [10].

Таке ототожнення культури та філософії може дещо збентежити. Тому варто зупинитись на тому, як Цицерон розуміє культуру (обробку) душі, і що для нього є філософія. Кінець I ст. до н.е. можна вважати пізнім періодом розвитку античної філософії, коли її цілі і саме її розуміння зазнали певних змін у порівнянні з періодом її розквіту в V – IV ст. до н.е. Справді, якщо для Платона та Аристотеля завданням філософії було передусім пізнання сутності речей, то пізні античні філософи бачили його у досягненні безстрастя, містичних пошуках і т. ін. [9, с. 9]. Це цілком відповідає як цілям, що їх ставить перед філософією сам Цицерон у своїй книзі – подолання страху болю й смерті, так і обставинам, у яких ця книга писалася. Це й дає пояснення вжитому ним визначенню: «Філософія – культура (обробка) душі».

Важливо відмітити, що вжите автором латинське слово *anima* – «душа» в цілому відповідає грецькому *ψυχη*, тобто тут встановлюється зв'язок між культурою та психікою. На нашу думку, її можна розуміти як сукупність засобів розвитку психічного життя індивіда таким чином, що він досягає рівня філософа – людини вільної, вільної передусім від страху. Застосоване Цицероном комплексне поняття навряд чи цілком відповідає сучасним трактуванням культури; швидше воно охоплює ті сторони культури, які пов'язані з найвищими проявами психіки – духовною культурою, вищим рівнем особистісного розвитку (за О.Ф.Лазурським), самоактуалізованою особистістю (за А.Масловим).

Вищенаведений історичний екскурс свідчить про первісний зв'язок терміну «культура» з психічним та особистісним життям людини. Цей зв'язок повною мірою зберігається й розкривається у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях, зокрема в гуманістичному напрямі психології та

особистісно-інтегративному підході. Так, Г.О.Балл і В.О.Медінцев визначають особистість як «втілення або, точніше, буття культури в людському індивіді» [1, с. 7]; як таку якість особи, яка дозволяє їй бути відносно автономним і індивідуально своєрідним суб'єктом культури [1, с. 8]. Відповідно культура визначається як «місце перебування і перетворення особистості» [3, с. 191].

Тісний зв'язок, що існує між категоріями культури й особистості, має певні наслідки у визначенні підходів в освітній практиці. Так, на думку Г.О.Балла та В.О.Медінцева, гуманістична орієнтація в освіті передбачає спрямованість на підвищення власне особистісного розвитку людини, що вимагає якомога більш повного її входження в культуру, не лише як носія, але й як суб'єкта останньої [1, с. 10].

Місце культурологічного підходу серед інших освітніх підходів

Тісний зв'язок і взаємне перетинання понять «культура» та «особистість» вимагає уточнення визначень різних підходів, котрі існують у сучасній психології та педагогіці, а саме особистісного підходу, культурологічного підходу, гуманістичної орієнтації. Справді, особистість і культура виявляються настільки тісно пов'язаними між собою, що розрізнення згаданих підходів становить певні труднощі. Адже кінцевою метою педагога чи психолога постає всебічний розвиток і максимальна реалізація потенцій індивіда, а це можливе лише за умови розвитку в ньому якості особистості, тобто буття культури в індивіді. На нашу думку, є підстави розглядати особистісний і культурологічний підходи як різні методологічні підходи у рамках єдиної гуманістичної орієнтації в освіті. Маючи єдину мету, вони використовують різні методи діагностики та формування, або, краще сказати, роблять різні акценти на їхньому застосуванні. Якщо в особистісному підході акцент робиться передусім на суто психологічних методах діагностики та психологічного впливу, за культурологічного підходу дослідник, педагог більше працює над створенням культурного середовища, в якому

відбувається процес навчання та виховання, діагностикою культурних установок особистості і т. ін.

Г.О.Балл та В.О.Медінцев пропонують розглядати культуру як систему моделей, розрізняючи при цьому моделі ідеальні, матеріальні та матеріалізовані, первинні та вторинні. Причому особа у цій системі може виступати як матеріальна модель, первинна або вторинна, залежно від того, у співвідношенні з якою моделлю вона розглядається [1]. З метою методологічного розведення особистісного та культурологічного підходів, ми робимо обережне припущення, що у цих двох підходах індивід розглядається як модель різного порядку по відношенню до культури (точніше – до представленості культури в освітньому просторі). В культурологічному підході особа розглядається як вторинна матеріальна модель відносно культури, в особистісному – культура як вторинна ідеальна (матеріалізована) модель відносно особи.

Окреслення культурологічного підходу в літературі

У дискусіях, котрі точаться навколо проблем, що стоять перед освітою, шляхів їх вирішення і підходів до вирішення цих проблем, раз у раз піднімається проблема дегуманізації багатьох сторін сучасного життя. Відчуженість людини від інших людей, від продуктів праці, від природи, від культурних традицій позбавляє ці сторони життя людини гуманістичного наповнення.

Ці процеси повною мірою відбилися також і в системі освіти. Суспільство висуває перед останньою постійно зростаючі вимоги вузької спеціалізації, набуття учнями вузько спеціальних знань. Різні галузі знання втрачають внутрішній діалогічний зв'язок між собою, котрий існував у попередні епохи, виникає відчуженість між ними. Вимоги гуманізації освіти, котрі звучать дедалі частіше, здебільшого реалізуються у формі заходів, спрямованих швидше на гуманітаризацію освіти – введення до навчальних програм дисциплін гуманітарного профілю, без встановлення діалогічних зв'язків між

ними. Тим часом саме система освіти, подолавши власну кризу дегуманізації, могла б стати потужним фактором, що сприяв би подоланню цієї кризи у суспільстві.

Більшість дослідників, котрі працюють в рідчизні культурологічного підходу, бачать його мету саме у подоланні явищ дегуманізації в освіті. У словнику культурологічний підхід визначається як конкретно-наукова методологія пізнання та перетворення педагогічної реальності, основою якої є аксіологія; бачення освіти через призму поняття культури, тобто розуміння її як культурного процесу, котрий відбувається у культуровідповідному середовищі, всі компоненти якого наповнені людськими смислами і слугують людині, котра вільно проявляє свою індивідуальність, здатність до культурного саморозвитку і самовизначення у світі культурних цінностей [11].

За іншим визначенням, культурологічний підхід – це напрям в педагогічній практиці, в основі якого лежить принцип культуровідповідності освіти, котрий жодним чином не суперечить науковому змісту освіти, а доповнює його та збагачує [12]. Вказується, що цей підхід забезпечує справжню гуманізацію та гуманітаризацію освіти.

В.В.Гура бачить суть кризи системи освіти у розходженні двох магістральних її напрямків: інформатизації і гуманітаризації. Досягти синтезу цих двох напрямків і подолати схематизм технократичного підходу, на його думку, можливо передусім шляхом вироблення культурологічного підходу, котрий, «базуючись на конструктивній концепції культури, допоміг би подолати протиріччя обезособленого (рос. обезличенного) уявлення людини... і повернути учневі його суттєво людські характеристики як вільної особистості, яка самовизначається і знаходиться у неперервному діалозі з собою, з іншими особистостями і творами культури» [4, с. 4]. Суть культурологічного підходу згаданий автор бачить в тому, що у центрі уваги повинна опинитися людина як суб'єкт культури, а навчальне середовище повинне розбудовуватися передусім як культурне середовище. Відповідно,

він дає наступне визначення культурологічного підходу: це «таке бачення людини крізь призму понять культури, яке дозволяє розглядати людину у навчальній діяльності як вільну, активну індивідуальність, здатну до самодетермінації в горизонті особистості в результаті спілкування з іншими особистостями, культурами, як в межах сьогоденного життєвого світу особистості (Малий час культури), так і в інших епохах (Великий час культури)» [4, с. 11]. Оскільки таке визначення видається дещо ускладненим, ми резюмуємо його наступним чином: згідно з *культурологічним підходом*, людина розглядається як вільна особа, котра через буття у культурі самовизначається як особистість.

В.В.Гура формулює положення культурологічного підходу наступним чином: а) перехід від схеми «учень – навчальні засоби – знання» до схеми «учень – культура – навчальні засоби – знання»; б) контекстна обумовленість навчального матеріалу та багаторівневість діалогових відносин всередині навчального тексту; в) введення в якості ланки системи навчання підсистеми психологічної підтримки з метою підтримки діалогових стосунків; г) задоволення інформаційно-пізнавальних потреб учнів і їх стимулювання [4, с. 11]. Також згаданий автор пропонує структуру культурного інформаційно-пізнавального середовища, яке повинне бути створено у навчальному закладі відповідно до культурологічного підходу: а) підсистема психолого-педагогічної діагностики; б) інформаційно-орієнтовна підсистема; в) інформаційно-навчальна підсистема. Робота цього середовища відповідає наступним принципам: а) принцип діалогового спілкування з середовищем; б) принцип культурно-контекстного обґрунтування ключових понять у навчальних модулях; в) принцип особистісного культурного розвитку в умовах середовища [4].

В.В.Гура розробляв свій варіант культурологічного підходу безпосередньо для застосування у викладанні технічних дисциплін, пов'язаних з інформаційними технологіями, і культурне середовище, котре конструється ним в рамках цього підходу, є передусім комп'ютерним

навчальним середовищем. Проте ряд викладених ним положень цього підходу можуть бути використані у більш широкому освітньому контексті, як у технічній, так і в гуманітарній освіті. Найбільшу цінність, на нашу думку, мають принципи створення культурного навчального середовища, контекстна обумовленість навчального матеріалу та багаторівневість діалогових відносин між одиницями навчального матеріалу.

І.В.Колмогорова, розробляючи культурологічний підхід до формування педагогічної культури вчителя [5], визначає цей підхід як «сукупність теоретико-методологічних положень та організаційно-педагогічних заходів, спрямованих на створення умов для освоєння й трансляції педагогічних цінностей і технологій, котрі забезпечують творчу самореалізацію особистості вчителя у професійній діяльності» [5, с. 166]. Зв'язок такого підходу з культурою забезпечує передусім акцент на професійних цінностях і самореалізації вчителя у професійній діяльності. Аналізуючи поняття «культура» у контексті культурологічного підходу в освіті, авторка наголошує на людинотвірній функції культури, і на тому, що входження людини в культуру є процесом відтворення людини як суб'єкта практичного, теоретичного та ціннісного відношення до світу [5]. На нашу думку, таке розуміння культурологічного підходу відповідає передусім цивілізаційному, нормативному аспекту культури [1] і не реалізує повною мірою діалогічної настанови.

О.Тюрдьо розглядає окремий аспект культурологічного підходу в освіті, а саме інформаційно-культурологічний підхід [7]. Головну мету цього підходу вона вбачає у формуванні комунікативної компетентності в полікультурному середовищі, тобто забезпечення практичних цілей вивчення іноземної мови. Суть практичної реалізації такого підходу полягає у створенні, за допомогою різних педагогічних методів і технік, передусім емоційно забарвленого навчально-культурного середовища, завдяки чому формується особистісне ставлення учнів до навчального матеріалу.

А.В.Погодіна розглядає культурологічний підхід як засіб для аналізу і вибудовування передусім організаційної культури навчального закладу [6]. На її думку, сформована організаційна культура передбачає формування спільного простору, включаючи цінності, норми, поведінкові моделі. Ми вважаємо, що такий простір складає суттєву частину культури відповідного освітнього середовища, котре є однією з важливих засад реалізації культурологічного підходу в освіті.

Ряд дослідників розглядають культурологічний підхід у контексті викладання окремих навчальних дисциплін. Так, І.Ж.Балхарова визначає культурологічний підхід у викладанні біології в школі як заходи, що сприяють актуалізації відповідальності людини перед природою [2]. По суті, тим самим формується важливий аспект позиції людини як відповідального суб'єкта культури. Сенс культурологічного підходу до викладання біології в сучасній школі авторка бачить у підготовці людини, яка бачить себе в загальнокультурному контексті, причому акценти робляться на такі цінності, як життя, здоров'я, гідність людини і т. ін. Метою біологічної освіти відповідно є підготовка біологічно та екологічно освіченої людини, котра розуміє значення життя як найвищої цінності; обізнана з головними здобутками біологічної науки і вміє застосовувати їх у різних сферах матеріальної та духовної культури [2]. Власне кажучи, специфіка викладання саме біології у такому розумінні культурологічного підходу виражена досить слабо, і він цілком може бути застосований до викладання інших дисциплін, у разі якщо буде змінено аксіологічне наповнення відповідно до змісту цих дисциплін. Якщо відійти від суто біологічної специфіки, резюмувати суть культурологічного підходу у такому його розумінні можна наступним чином: метою культурологічного підходу є особистість, у якій сформована система цінностей, у т. ч. професійних; яка вибудовує на основі даної системи відношення зі світом; яка є компетентною в нормативній області своєї професійної сфери.

Особливостям застосування особистісного підходу у викладанні іноземної мови присвячене дослідження Є.Ю.Фортунарової. На її думку, культурологічний підхід передбачає вивчення відношень між культурою (і мовою як її складовою) і свідомістю (внутрішнім світом) людини, котра є носієм цієї культури. Відповідно до цього, вивчення мови йде паралельно з вивченням людини як «мовної особистості», котра несе в собі особливості національного способу мислення. Вектор культурологічного підходу, як вважає авторка, має бути спрямований не від мови до культури, але від особистості до культури, охоплюючи систему уявлень людини про культуру, яка відображається у національній картині світу [8]. Таким чином, культурологічний підхід знову ж таки пов'язується з поняттям особистості і дослідження набуває психологічного характеру.

В контексті свого підходу, авторка трактує культуру як ментально-психологічний феномен, котрий відображає етнічну свідомість. Відтак культурологічний підхід, на її думку – це методологічна модель, котра дозволяє сформувати в учня особливе інтелектуальне вміння сприймати культурологічну інформацію художнього тексту, що забезпечує адекватність і глибину його ідейно-сміслового розуміння. Метою ж культурологічного підходу у навчанні іноземної мови є формування у студентів соціокультурної компетентності [8]. Знову ж таки звернемо увагу, що наголос робиться на формуванні компетентності, тобто на цивілізаційно-нормативному аспекті культури [1].

Чільне місце у реалізації культурологічного підходу у концепції Є.Ю.Фортунарової посідає робота з художніми текстами (включно з екранізаціями художніх творів), котрі репрезентують культуру мови, що вивчається. Цей педагогічний прийом досить близький до роботи з пакетом текстів, розробленої у рамках концепції Школи діалогу культур. Заслуговують на увагу сформульовані авторкою принципи добору художніх текстів для роботи [8]:

1) Принцип облігаторності та прецедентності тексту, тобто текст повинен входити до «золотого фонду» культури і бути загалом знайомим для більшості носіїв цієї культури;

2) Принцип насиченості тексту культурологічною інформацією;

3) Принцип зв'язку культурологічної інформації художнього тексту з реальним культурним середовищем студентів;

4) Принцип врахування мотивації студентів, тобто тексти повинні формувати позитивне ставлення до мови та культури;

5) Принцип культурологічної цінності образів літературних героїв – ці образи повинні мати загальнолюдське значення;

6) Принцип врахування національно-культурної специфіки, аксіологічного змісту тексту відносно ціннісних установок, властивих культурі студентів, дотримання адекватності художньої комунікації, з метою уникнення культурного конфлікту, психологічного бар'єру;

7) Принцип підбору фільмів-екранізацій, знятих режисерами, котрі належать до тієї ж культури, що й автор твору. Це дозволяє показати інтерпретацію та розуміння цього тексту у межах тієї ж культури.

На нашу думку, такий принцип підбору текстів відображає передусім монологічний підхід та орієнтацію на цивілізаційно-нормативну сторону культури. Це виражається головним чином в орієнтації на облігаторність і прецедентність текстів, про що сказано вище; на замкнення в рамках однієї культури (принцип підбору екранізацій), в результаті чого втрачається багато можливостей ініціювати міжкультурні діалоги. Найголовніше ж, на нашу думку – це прагнення уникнути міжкультурних конфліктів, будь-яких загострень у міжкультурній взаємодії. Це суперечить принципам діалогу культур, за якими саме виявлення й загострення міжкультурних граней, розбіжностей культурних смислів є умовою розбудови діалогічних відносин у культурній площині.

Вище було наведено тезу, згідно з якою культура має принципово діалогічну природу, тобто кожна окрема культура існує у формі ряду діалогів

з іншими культурами. Відповідно особистість, якщо розглядати її як *втілення, або ж буття культури у людському індивіді* [1], також є багатшаровою, або, якщо говорити в термінах концепції діалогу культур, в ній звучать різні самостійні голоси різних культур, утворюючи поліфонію діалогу.

Висновки

Як свідчить вищенаведений аналіз наукової літератури, існуючі варіанти культурологічного підходу не реалізують повною мірою діалогічних засад та ідей діалогу культур. Перспективи досліджень у цьому напрямку ми вбачаємо у поєднанні головних принципів культурологічного підходу із якнайповнішим використанням можливостей діалогічного підходу, у спиранні на конкретний історико-культурний матеріал задля урахування дійсної історії цивілізаційних контактів та міжкультурних діалогів.

Література

1. *Балл Г.О., Медінцев В.О.* Особистість як індивідуальний модус культури і як інтегративна якість особи / *Г.О.Балл, В.О.Медінцев* // Горизонти освіти. – 2011. – № 3. – С. 7–14.
2. *Балхарова И.Ж.* Культурологический подход к преподаванию биологии в современной школе / *И.Ж.Балхарова* // <http://festival.1september.ru/articles/102456/>
3. *Батракова С.Н.* Методологические проблемы становления педагогического процесса формирования целостной личности / *С.Н.Батракова* // Мир психологии. – 2004. – № 4. – С. 183-193.
4. *Гура В.В.* Культурологический подход как теоретико-методологическая основа гуманизации информационных технологий обучения. Автореф. дис. канд пед. наук. 13.00.01 / *В.В.Гура*. – Ростов-на-Дону, 1994. – 16 с.
5. *Колмогорова И.В.* Культурологический подход к формированию педагогической культуры учителя / *И.В.Колмогорова* // Известия

Уральского государственного университета. – 2008. – № 60. – С. 163 – 167.

6. *Погодина А.В.* Культурологический подход в социально-психологических исследованиях образовательных учреждений / *А.В.Погодина* // Психологическая наука и образование. – 2010. – №1. – С. 41-47
7. *Тюрдьо Е.* Информационно-культурологический подход к преподаванию английского языка / *Е.Тюрдьо* // <http://shakhty-edu.ru/modules/forum/forum.css>
8. *Фортунатова Е.Ю.* Культурологический подход к формированию умений восприятия художественных текстов при обучении русскому языку как иностранному: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / *Е.Ю.Фортунатова* – СПб., 2004. – 212 с.
9. *Шаймухамбетова Г.Б.* Арабоязычная философия средневековья и классическая традиция (начальный период) / *Г.Б.Шаймухамбетова* – М.: Издательство «Наука», 1979. – 152 с.
10. M. Tulli Ciceronis Tusculananum disputationum Liber secundus, 13
11. http://mirslovarei.com/content_eco/kulturologicheskij-podxod-32415.html
12. <http://www.psychorelax.ru/forum.php>